

Duchovný potenciál dieťaťa predškolského veku

JÁN JENČO

Katolícka univerzita v Ružomberku, Teologická fakulta v Košiciach

Abstract: *Pre-school age child is not blank board, but he is creature carrying inside treasure of the first years of his life. He has natural and also spiritual potential, increasing of which let him become ripe man and the Christian. The aim of this contribution is to show to natural child abilities, which dispose him and open him for life with God. It becomes matrix for developing of unearthly organism of grace, accepted by baptism Applied theology of faith will become leaving point for realization of catechism for little children in light of principle of faith to God and to man.*

Key words: *Pre-school age child. Theology of faith. Catechism. Education in faith.*

1. Dieťa je schopné Boha

„Deti sú výrečným symbolom a nádherným obrazom morálnych a duchovných dispozícií, ktoré sú nevyhnutné pre vstup do Božieho kráľovstva a pre život v logike úplnej oddanosti Pánovi.“ (CL 47)

Pri skúmaní základných inštinktov, ktoré riadia život človeka, sa Mária Montessoriová zamýšľa nad existenciou určitého „vyššieho inštinktu“, ktorý je charakterizovaný túžbou po večnom živote, po interiorite, po živote s Bohom. Pri pozorovaní detí, ktoré sa nachádzajú v jej školách odhaľuje v ich srdciach túžbu po nevinnosti, jednoduchosti, pokoji, večnom živote. Pôvodcom týchto túžob, ktoré prevyšujú každodenný život človeka je podľa nej Boží hlas, ktorý povoláva človeka do spoločenstva s ním.¹ Montessoriová konštatuje túto túžbu po transcendentne a po živote s Bohom aj u detí, ktoré sú nepokrstené a ktoré prichádzali do jej domov z úplne neveriacich rodín. Uvádza príklady viacerých detí, ktoré akoby podvedome očakávali, že im niekto bude rozprávať

¹ Porov. MONTESSORI, M.: *L'enfant*. Desclée de Brouwer, Paris 1992, s. 193-200.

o Bohu. Malé dieťa chce veriť a svojou prirodzenosťou priam túži po Bohu, ktorý ho stvoril.² Z týchto pozorovaní prichádza ku konštatovaniu, že predškolský vek je senzitívnym obdobím, zvlášť priaznivým pre duchovný rozvoj človeka. Lahkosť, s akou sa dieťa otvára pre prijatie pravdy o Bohu, pre interiorizáciu a modlitbu, sa už v neskoršom veku neobjaví. Z toho dôvodu vidí ako nevyhnutnosť zaradenie náboženskej výchovy do celkovej formácie detí predškolského veku.³

Dieťa má v oveľa väčšej miere ako dospelý vyvinutý zmysel pre duchovné reality. Vonkajší materiálny svet nie je pre dieťa viac reálnym ako svet duchovný. Ich bohatstvom je úprimnosť, jednoduchosť, pokorná otvorenosť. Samotní učenici sú pozvaní byť ako deti, pretože práve maličkí prijímajú Božie zjavenie ako nezaslúžený dar od Otca.⁴

Citlivosť dieťaťa na duchovno je rôzna. Do určitej miery je závislá na povahe a osobnosti dieťaťa a tiež na podmienkach, v ktorých vyrastá. Vo všeobecnosti však môžeme povedať, že dieťa je zo svojej prirodzenosti *jednoduché a otvorené*. Jeho dôvera a odovzdanosť ho vydáva do rúk tých, ktorí ho majú doprevádzať. Intuitívny a konkrétny spôsob myslenia, otvorenosť pre všetko čo je tajomné a magické, mu umožňuje s pomernou ľahkosťou prijímať nadprirodzené skutočnosti viery. Dieťa nespochybňuje to, čo sa mu predkladá, ale všetko *absorbuje do svojho vnútra*. Záleží na dospelých, čo danému dieťaťu predkladajú a čím naplňujú jeho vnútro. Dieťa do svojho vnútra ukladá nielen slovo, ale ešte v oveľa väčšej miere atmosféru, v ktorej sa nachádza. V jeho živote je *na prvom mieste láska*. Schopnosť lásku prijímať a dávať je zvlášť charakteristická pre obdobie detstva a možno sa už v neskoršom období ľudského života nikdy neobjaví v takejto prirodzenej a bezprostrednej forme. To ho prirodzene otvára pre prijatie posolstva o Božej láske. Dieťa je zároveň chudobné, pokorné a odkázané na iných. Jeho *schopnosť prijímať* je zároveň jeho najväčším bohatstvom. To umožňuje Bohu, aby sa mu dával bez miery. Následne prijatá milosť sa v ňom môže rozvíjať v celej svojej sile. Duchovný život dieťaťa ešte v tomto období nie je poznačený ľarchou hriechu a vášní. Dieťa je čisté a zvyčajne nekladie žiadnu vedomú prekážku medzi sebou a Bohom.⁵

² Porov. MONTESSORI, M.: *Autoeducazione*, Mediolan, Garzanti 1963, s. 308-313. Podobné skúsenosti prinášajú viacerí vychovávatelia venujúci sa výchove malých detí. Hovorí o tom napr. Sofia Cavalletti v knihe *Potencial duchowoy dziecka*, WAM, Krakow 2001, s. 33-45; Daniel Ange v knihe *Ton enfant, il crie la vérité*, Fayard, Paris 1983, s. 24-26 a ďalší.

³ Porov. MONTESSORI, M.: *Pédagogie scientifique*. Desclée de Brouwer, Paris 1973, s. 234-237.

⁴ Porov. JEAN PAUL II., *Les enfants au cšur de l'Eglise*, in *Documentation catholique* 2101 (1994), s. 804.

⁵ Porov. LE DUC, N.: *La formation des enfants á la pričre*, Le Micocoulier, Venasque 1983, s. 15-17.

Dieťa miluje Boha kvôli nemu samému. Samozrejme pod podmienkou, že mu ho niekto zjaví. Má priam fantasticky vyvinutý *zmysel pre úžas, nadšenie a tajomstvo*. V tomto zmysle hovorí Lubienska o „kontemplatívnej schopnosti dieťaťa“. Ide tu o ľahkosť, s akou dieťa vstupuje do tajomstva a celou svojou bytosťou prijíma predkladané pravdy približujúce tajomstvo Božieho života. Táto schopnosť je podľa nej „prechodným fenoménom“. Tento sa objaví medzi 3. až 8. rokom života a potom s nástupom abstraktného spôsobu myslenia sa ako prirodzená dispozícia vytráca. Táto schopnosť však potrebuje byť rozvinutá za pomoci dospelého, ktorý k tomu potrebuje vytvoriť priaznivé podmienky. U dieťaťa, ktoré žije v neustálom zhone zaplavené množstvom informácií a distrakcií, môže túto jeho schopnosť utlmiť alebo aj úplne zničiť. Lubienska tu samozrejme rozlišuje kontempláciu, ktorá sa objaví u dieťaťa ako prirodzená schopnosť od kontemplácie nadprirodzenej, ktorá je Božím darom.⁶

2. Krstná milosť a dar viery

V katechéze detí predškolského veku vychádzame z predpokladu, že tieto deti okrem svojich prirodzených schopností nesú v sebe duchovný potenciál, ktorý získali sviatosťou krstu. Celý kresťanský život je následne založený na rozvíjaní tejto milosti, ktorej naplnením je blažené videnie Boha z tváre do tváre vo večnosti. Pre celkovú realizáciu predškolskej katechézy, ako aj katechézy vo všeobecnosti, je veľmi dôležité odhaľovať tajomstvo *krstnej milosti* a skúmať, akým spôsobom spolupracovať s Božou milosťou pri jej rozvíjaní. Katechizmus katolíckej Cirkvi hovorí o krstnej milosti ako o *nadprirodzenom organizme*, ktorý človek vo sviatosť krstu prijíma:

„Najsvätejšia Trojica dáva pokrstenému posväcujúcu milosť, milosť ospravedlivenia:

ktorá ho pomocou teologálnych (božských) čností robí schopným veriť v Boha, dúfať v neho a milovať ho;

ktorá mu pomocou darov Ducha Svätého umožňuje žiť a konať pod vplyvom Ducha Svätého;

ktorá mu pomocou morálnych čností umožňuje rásť v dobrom.

Celý organizmus nadprirodzeného života kresťana má teda svoje korene vo svätom krste.“ (KKC 1266)

Ústredné miesto v krstnej milosti patrí viere. Ona je tým najvznejším darom, ktorý človek vo sviatosť krstu prijíma. Dáva mu schopnosť veriť v Boha a následne spolu s nádejou a láskou vstúpiť do spoločenstva s ním a mať účasť na jeho živote v láske. Cieľom a podstatou katechézy malých detí je služba výchovy a formovania vo viere. Čo je

⁶ Porov. LUBIENSKA DE LENVAL, H.: *Le silence et l'ombre de la Parole*. Casterman, Paris 1965, s. 81-89.

viera a akým spôsobom napomôžeme dieťaťu rozvíjať tento dar prijatý vo sviatosti krstu tak, aby sme boli súčasne verní Bohu aj človeku? Odpoveď má kapitálny význam pre realizáciu celej katechézy.

Viera je milosťou

Človek, ktorý je bytím stvoreným, nemôže vlastnými silami vstúpiť do kontaktu s Bohom, ktorý je Bytím nadprirodzeným a nestvoreným. Z toho dôvodu potrebuje určitý prostriedok, ktorý mu dáva Boh a pomocou ktorého bude môcť vstúpiť do kontaktu s ním. Boh teda pozýva človeka do spoločenstva s ním a zároveň s týmto pozvaním mu dáva aj schopnosť na jeho pozvanie odpovedať. *Nik neprichádza k viere v Krista, ak ho Otec nepriťahne* (porov. Jn 6, 44. 65.) Túto schopnosť, ktorú Boh dáva človeku, nazývame milosťou.

Milosťou s nami Boh uzatvoril neviditeľné spojenie. Výsledkom jej pôsobenia v nás je viera, ktorá nám umožňuje, aby sme s ním nadviazali viditeľné spojenie. Viera je akoby spätným prúdením k Bohu toho, čo prúdi k nám vo forme milosti.⁷ V porovnaní s Prvým vatikánskym koncilom Druhý vatikánsky koncil kladie oveľa väčší dôraz na nevyhnutnosť pôsobenia Božej milosti v úkone viery.⁸

„Aby viera bola možná, musí ju predchádzať a sprevádzať svojou pomocou milosť Božia; je potrebná aj vnútorná pomoc Duchu Svätého, aby pobol srdce a obrátil ho k Bohu, otvoril duševný zrak a dal všetkým pocítiť sladkosť zo súhlasu a viery v pravdu. Aby sa však chápanie zjavenia stále prehlbovalo, ten istý Duch Svätý neprestajne zdokonaľuje vieru svojimi darmi“. (DV 5)

Túžbu po dobre, po pravde, po transcendentne, po Bohu, ktorú má človek akoby vpísanú do svojho srdca a ktorú môžeme pozorovať u všetkých národov, môžeme pripisovať predchádzajúcej a sprevádzajúcej Božej milosti. (porov. KKC 27-28; 2002)

Prijatím sviatosti krstu však viera získava akoby novú kvalitu prostredníctvom posväcujúcej milosti. Je to trvalý dar, ktorý zdokonaľuje dušu, aby ju urobil schopnou žiť s Bohom a konať z lásky k nemu. (porov. KKC 2000) Táto schopnosť sa realizuje prostredníctvom teologálnych čností viery, nádeje a lásky. Tieto čnosti sa nazývajú teologálnymi alebo tiež nadprirodzenými kvôli svojmu pôvodu, ktorý majú v Bohu, ale aj kvôli ich schopnosti spájať človeka s Bohom. V teológii sú často predstavované ako „aktívne schopnosti duše“. Tieto uspôsobujú prirodzené schopnosti človeka k účasti na Božej prirodzenosti. Prostredníctvom nich môže duša vykonávať úkony, ktoré prekračujú jej prirodzené schopnosti a žiť vo vzťahu s Najsvätejšou Trojicou. (porov. KKC 1812)

⁷ Porov. VON SPEYR, A.: *Boží dar*, in *Communio* 1 (1997), s. 65-66.

⁸ Porov. GÜNTHER, A.: *Morálna teológia II/a.*, SUCM, Rím 1990, s. 89.

Rozum, ktorý je prirodzenou schopnosťou človeka, nemôže svojimi vlastnými silami priamo spoznávať podstatu Božieho života. Nadprirodzená *čnosť viery* však dáva ľudskému rozumu schopnosť preniknúť od predkladanej pravdy k podstate, ktorú v sebe ukrýva a ktorou je Boh sám.

Čnosť nádeje zodpovedá túžbe človeka po šťastí, po pravde a dobre, ktorú Boh vložil do srdca každého človeka. (porov. KKC 1818) Táto čnosť je akoby hybnou silou duše a vedie človeka k naplneniu všetkých jeho túžob, ktoré nachádza v Bohu.

„*Láska posilňuje a očisťuje našu ľudskú schopnosť milovať a povyšuje ju do nadprirodzenej dokonalosti Božej lásky.*“ (KKC 1827) Nadprirodzená *čnosť lásky* vedie človeka k zjednoteniu s Bohom, ktorý je Láska a dáva mu schopnosť milovať ho láskou, ktorá spája Otca so Synom v lone Najsvätejšej Trojice a ktorou je Duch Svätý. „Božia láska je rozliata v našich srdciach skrze Ducha Svätého, ktorého sme dostali“ (Rim 5, 5). Táto čnosť *zjednocuje* všetky čnosti a následne v úkone viery zjednocuje človeka s Bohom a dáva mu účasť na Božej láske. Preto ju sv. Pavol predstavuje ako najväčšiu zo všetkých čností (porov. 1 Kor 13, 13).

Sv. Ján od Kríža hovorí o „živej viere“ (oživovanej nádejou a láskou) ako o „jedinom“, najbližšom a primeranom prostriedku k zjednoteniu duše s Bohom. Viera posilňuje ľudský rozum a dáva mu schopnosť prechádzať od predkladanej zjavenej pravdy do tajomstva Božieho života a nádej s láskou usmerňujú jeho vôľu a dávajú jej schopnosť nachádzať v Bohu svoje najväčšie dobro a milovať ho primeraným spôsobom.⁹

Úkon viery, nakoľko je nadprirodzeného charakteru, nie je normálne psychologicky vnímateľný. To, čo môžeme vnímať, je skôr rozmnoženie lásky k Bohu a bližnému. Z toho môžeme tiež pochopiť, prečo je viera bez skutkov mŕtva. Pretože pravá viera sa prejaví rozmnožením lásky v človeku, ktorá následne vedie ku konaniu.¹⁰

Dary Ducha Svätého

Dary Ducha Svätého, ktoré človek rovnako prijíma vo sviatosti krsťtu, sú predstavované ako „pasívne schopnosti duše“. Tieto disponujú človeka pre prijímanie Božích vnuknutí a privádzajú k dokonalosti čnosti tých, ktorí ich prijímajú. (porov. KKC 1830-1831)

Vlitate čnosti sú nadprirodzenými aktívnymi schopnosťami duše, o ktoré sa človek opiera, ak chce vykonať skutky potrebné pre dobro svojej duše a rozvoj milosti. Dary sú zas dispozíciami, vďaka ktorým

⁹ Porov. JÁN OD KRÍŽA: *Výstup na horu Karmel*, Karmelitánske nakladateľství, Kostelní Vydří 1999, s. 108.

¹⁰ Porov. DE L'ENFANT JÉSUS, M. E.: *Je veux voir Dieu*, Editions du Carmel, Venasque 1988, s. 464.

môže Boh vplývať na človeka. Stávajú sa však aktívnymi, ak ich prostredníctvom začne pôsobiť Duch Svätý.¹¹ Mária-Eugen od Dieťaťa Ježiša ich prirovnáva k anténam, prostredníctvom ktorých môže človek prijímať Božie vnuknutia, ale prostredníctvom nich môže aj Boh ovládať človeka, ak sa mu v plnosti svojej slobody otvorí a odovzdá. Duša sa zo svojej strany môže iba v pokore, vnímavosti a otvorenosti pripravovať na prijatie vnuknutí Ducha Svätého, odstraňovať prekážky jeho pôsobenia.¹²

Viera je Božím pozvaním

Boh je ten, ktorý vo svojej добрote a múdrosti zjavuje seba samého a vo svojej veľkej láske sa prihovára ľuďom ako priateľom, aby ich pozval a prijal do svojho spoločenstva skrze Krista v Duchu Svätom. (porov. DV 2)

Viera je v prvom rade pozvaním, ktoré Boh adresuje človekovi, aby ho pozval k životu s ním. Celé Sv. písmo je popretkávané textami o tomto pozvaní. Už z prvých stránok knihy Genezis vyplýva, že Boh stvoril celý svet pre človeka, ale človeka stvoril pre seba. (Porov. Gen 1, 1-31) Stvoril ho nie preto, aby bol jeho služobníkom, ale partnerom. Vyplýva to zo zmluvy, ktorú s ním Boh uzatvára. Dar, ktorý mu pritom ponúka nie je nič iné, ako On sám. V ňom následne človek dostáva všetko.

V dejinách SZ sa toto pozvanie v niektorých prípadoch realizuje bezprostredným spôsobom, kde sa Boh priamo zjavuje človekovi a vstupuje s ním do rozhovoru (Prví rodičia, Abrahám, Mojžiš a ďalší). Následne sa však Boh najčastejšie prihovára človeku cez prostredníkov, ktorých si vyvolil a ktorí o ňom vydávajú svedectvo. Z tých, ktorí prijímajú Božie pozvanie a uveria v neho, Boh utvára svoj ľud. Viera sa tak stáva pozvaním Boha, ktoré je adresované jednotlivcovi, ale aj spoločenstvu tých, ktorí v neho uverili.

Božie pozvanie vrcholí v Ježišovi Kristovi, ktorý je Slovom Večného Otca, prostredníkom a zároveň plnosťou celého Zjavenia. (porov. DV 2 a 4) List Hebrejom hovorí: „Mnoho ráz a rozličným spôsobom hovoril kedysi Boh otcom skrze prorokov. V týchto posledných dňoch prehovoril k nám v Synovi“ (Hebr 1, 1-2). Pozvanie k životu s Bohom sa takto rozširuje o pozvanie k životu s Kristom, jeho jednorodeným Synom. Ježiš právom pozýva človeka do spoločenstva s ním a cez seba do spoločenstva s Otcom. „Veríte v Boha, verte aj vo mňa“ (Jn 14, 1). „Podte ku mne všetci, ktorí sa namáhate a ste preťažení a ja vás posilním“ (Mt 11, 28).

¹¹ Porov. MARCHETTI, A.: *Kompendium duchovného života*, Barbara, Krakow 1996, s. 83.

¹² Porov. DE L'ENFANT JÉSUS, M. E.: *Je veux voir Dieu*, s. 319.

Ježišovo pozvanie sa následne predlžuje v dejinách Cirkvi, prostredníctvom tých, ktorí v neho uverili, ktorí o ňom vydávajú svedectvo a takto neprestávajú pozývať k životu s Bohom. Koncilová konštitúcia o *Božom zjavení* hovorí: „*Boh vo svojej добрôte ustanovil, aby to, čo zjavil na spásu všetkých národov, zostalo navždy neporušené a odovzdávalo sa všetkým pokoleniam.*“ (DV 7)

Konečne Božie pozvanie sa realizuje milosťou a mocou Ducha Svätého. Sv. Pavol uvádza: „Nik nemôže povedať: Ježiš je Pán, iba ak v Duchu Svätom“ (1 Kor 12, 3). On je ten, ktorý dáva hodnovernosť slovám svedkov, ale aj ten, ktorý otvára srdcia poslucháčov. On je ten, ktorý privádza človeka do spoločenstva s Otcom i Synom. Takto môžeme povedať, že vo viere je človek pozvaný do spoločenstva Trojjediného Boha.

Po Ježišovom nanebovstúpení zaznieva pozvanie k viere a životu s Bohom prostredníctvom tých, ktorí uverili. Jasne to vyplýva z úvodu koncilovej konštitúcie *Dei Verbum*. Koncil tu nadväzuje na apoštolskú tradíciu citujúc slová svätého Jána: „Zvestujeme vám o živote večnom, ktorý bol u Otca a nám sa zjavil: to teda, čo sme videli a počuli, aj vám zvestujeme, aby ste mali spoločenstvo s nami a naše spoločenstvo aby bolo s Otcom a jeho Synom Ježišom Kristom“ (1 Jn 1, 2-3). (DV 1)

Boh sa nezjavuje v tajnosti niekoľkým privilegovaným osobám, ale chce, aby apoštoli ďalej odovzdávali to, čo sami videli a počuli a čo uverili. Stávajú sa služobníkmi Slova a našimi Otcami vo viere, pretože videli Pána a uverili, že je Boží Syn. Ich hodnovernosť vyplýva z jednoty, zo spoločenstva, ktoré majú s Otcom a Synom. Tí, ktorí prijímú ich svedectvo a uveria, vstupujú do spoločenstva s nimi a utvárajú nové spoločenstvo - Cirkev (koinonia), ktoré je poverené ďalej ohlasovať posolstvo viery. Spoločenstvo Cirkvi ako Božieho ľudu sa stáva symbolom pravého spoločenstva človeka s Bohom. Božie pozvanie k viere teda prichádza skrze spoločenstvo a vedie do spoločenstva.¹³

Predmet viery

Druhý vatikánsky koncil robí oproti Prvému vatikánskemu koncilu zaujímavý posun aj v pohľade na predmet viery. Pre Prvý vatikánsky koncil sú predmetom viery jednotlivé pravdy, ktoré Boh človeku zjavuje. Následne viera je *nadprirodzenou čnosťou, ktorou prijímame to, čo Boh zjavil ako pravdivé a to kvôli autorite Boha samého, ktorý nemôže ani klamať ani byť klamaný a kvôli autorite Cirkvi, ktorá Božie zjavenie predkladá.*¹⁴ V tomto duchu je viera chápaná ako prijímanie predkladateľných pravd viery (dogiem).

¹³ Porov. DE LUBAC, H.: *La révélation divine*, Cerf, Paris 1983, s. 26-30.

¹⁴ Keďže človek je od Boha svojho Stvoriteľa a Pána celkom závislý a stvorený rozum je úplne podriadený nestvorenej Pravde, sme povinní zjavujúcemu Bohu preukazovať vo

Druhý Vatikánsky koncil predstavuje vieru v inej perspektíve:

„Bohu, ktorý sa zjavuje, treba preukazovať „poslušnosť viery“, ktorou sa človek úplne a slobodne oddáva Bohu, podriadiac mu svoj rozum a vôľu a dobrovoľne prijíma jeho Zjavenie“. (DV 5)

Viera je tu predstavená ako odpoveď človeka na Božie Zjavenie. Ono však nie je predstavené ako súhrn právd predkladaných človeku, aby ich prijal. Je to úkon, v ktorom sa Boh, skrze Ježiša Krista, ktorý je jeho Slovom, komunikuje človeku v Duchu Svätom. Táto koncepcia sa viac opiera o náuku Sv. písma. Tak v SZ ako aj v NZ predmetom viery nie je v prvom rade to, čo sa verí (*fides quae*), akoby systém zjavených právd, ale odpoveď človeka na sebadarovanie sa Boha a jeho oddanie sa Bohu, ktorý sa zjavuje (*fides qua creditur*).¹⁵

Týmto spôsobom však koncil nevylučuje jednotlivé predkladané pravdy. Zjavenie v sebe obsahuje dve skutočnosti, ktoré sú vyjadrením tej istej reality. Obsahuje v sebe „res“ (realitu), ktorou je sám Boh, ktorý sa skrze Ježiša Krista v Duchu Svätom zjavuje človeku a „sacramentum“ (sviatosť). Je to *znak*, prostredníctvom ktorého sa Boh človeku zjavuje. Tu patrí Sv. písmo a Tradícia (*História Cirkvi*, ktorá žije Slovo, *Liturgia Cirkvi*, ktorá sa modlí a *Dogmatické pravdy Cirkvi*, ktorá vyučuje).¹⁶

Viera je takto priamo prílnutím človeka k Bohu, ktorý nás zachraňuje v Ježišovi Kristovi a súčasne slobodným súhlasom s celou pravdou, ktorú Boh zjavil. (porov. KKC 150 a DV 2)

Prílnutie k Bohu v úkone viery musí byť slobodné a vedomé. Človek potrebuje spoznávať toho, komu sa vo viere oddáva. Vo viere je teda priestor pre určitú identifikáciu toho, ktorý sa zjavuje. Tu je priestor pre jednotlivé zjavené pravdy predkladané Sv. písmom, Tradíciou a Magistériom Cirkvi. Podstata zjavenia je človeku ukrytá a presahuje jeho schopnosti, nakoľko je to tajomstvo Božieho života. Preto človek potrebuje poznávať obsah zjavenia, ktorý sa človeku predkladá prostredníctvom viditeľných znakov. Predkladané pravdy viery, hoci sú zahalené tajomstvom a často prevyšujú prirodzené poznávacie schopnosti človeka, ponúkajú ľudskému rozumu istú oporu. Môže premýšľať nad jednotlivými tajomstvami a ich prostredníctvom prichádzať k ich podstate, ktorou je Boh.¹⁷

viere plnú poslušnosť rozumu a vôle. O tejto viere, ktorá je „začiatkom ľudskej spásy“, Katolícka cirkev vyznáva, že je nadprirodzenou cnosťou, ktorou na podnet a s pomocou Božej milosti veríme, že to, čo zjavil, je pravdivé, nie však preto, že by sme do vnútornej pravdy vecí prenikli prirodzeným svetlom rozumu, ale že za tým stojí autorita zjavujúceho Boha samého, ktorý nemôže ani klamať, ani byť klamaný. „Viera je“, ako hovorí Apoštol základom toho, čo dúfame, dôkazom toho, čo nevidíme“ Hebr 11,1-31, DS 3008. In NEUNER, J., ROSS, H.: *Viera Cirkvi v úradných dokumentoch jej Magistéria*, Dobrá kniha, Trnava 1995, s. 37.

¹⁵ Porov. GÜNTHER, A.: *Morálna teológia II/a*, s. 69-70.

¹⁶ Porov. COUDREAU, F.: *La Foi s'enseigne-t-elle ?*, Le Centurion, Paris 1974, s. 108.

¹⁷ Porov. COUDREAU, F.: *La Foi s'enseigne-t-elle ?*, s. 115.

Sv. Ján od Kríža prirovnáva zjavené pravdy k striebornému povrchu vázy, ktorá je vo svojom vnútri zlatá. Tieto pravdy sú potrebné pre náš rozum, aby sa mal o čo zachytiť. K samotnej podstate vázy, ktorou je zlato (Boh) však môže človek preniknúť iba vierou.¹⁸

Prínos pre katechézu

Koncilový pohľad na *predmet* alebo lepšie povedané *subjekt* viery mal a má obrovský prínos pre realizáciu katechézy. Katechetické hnutie v polovici 20. storočia bolo poznačené úsilím o skvalitnenie predkladania právd viery (obrázky, príbehy a pod.). Základnou otázkou bolo: ako čo najzaujímavejšie a najúčinnnejšie predstaviť obsah predkladanej náuky tak, aby bol deťmi prijatý. K tomu sa hľadala opora vo využití najnovších poznatkov z oblasti psychológie a pedagogiky, ktoré mali viesť k skvalitneniu vyučovacích metód. Takto sa začali v katechéze stále viac využívať tzv. *aktívne metódy*, ktoré sa využívali aj v profánnej pedagogike. To však ešte nevedlo k prehĺbeniu viery. Deti možno skôr pochopili, boli pozornejšie, mali nejaký zážitok, ale neboli nevyhnutne zbožnejšie. Takto si katechéti stále viac uvedomovali, že poznanie predkladaných právd viery ešte nevedie nevyhnutne k viere. Človek môže poznať náuku Cirkvi aj Božie zjavenie, a pritom nemusí uveriť. Poznanie náboženských právd teda ešte nie je samo o sebe vierou. V katechéze sa teda nemôžeme uspokojiť s odovzdávaním informácií o viere. Ak je predmetom našej viery Trojjediný Boh, cieľom katechézy už nebude iba odovzdanie určitých právd, ale v prvom rade to bude predstavenie osoby. Následne sa katechéza bude usilovať o vytváranie osobného vzťahu s Bohom, ktorý sa nám zjavuje a k tomu bude smerovať aj používanie metód, ktorých cieľom bude napomôcť tomuto stretnutiu.¹⁹ V tomto zmysle je následne predstavený aj cieľ katechézy v apoštolskej exhortácii *Catechesi tradendae*:

„...definitívnym cieľom katechézy je uviesť niekoho nielen do styku, ale do spojenia, do dôvernosti s Ježišom Kristom: on jediný môže priviesť niekoho k láske k Otcovi v Duchu a k účasti na živote Najsvätejšej Trojice“. (CT 5)

Odpoveď viery zo strany človeka

Už samotná odpoveď človeka na pozvanie k viere je doprevádzaná milosťou z Božej strany. Predsa táto odpoveď nie je z Božej strany vynútená. Človek ostáva slobodný pred Božím pozvaním. Môže ho prijať, ale rovnako ho môže aj odmietnuť (porov. Jn 1, 11; Sk 7, 51 atď.). Keďže cieľom danej odpovede je zjednotenie v láske, to sa môže realizovať iba

¹⁸ Porov. JEAN DE LA CROIX: *Oeuvres spirituelles*, Seuil, Paris 1989, s. 737-739.

¹⁹ Porov. COUDREAU, F. : *La Foi s'enseigne-t-elle ?*, s. 95-98.

v plnosti slobody. Boh svoju lásku nemôže nanútiť, môže ju iba ponúknuť. Človek vo viere nemôže mať prvoradú aktivitu, nakoľko vo viere prichádza do kontaktu s Bohom, ktorého stretnutie prevyšuje prirodzené ľudské schopnosti. Človek teda vo viere využíva to, čo mu Boh dáva ako nadprirodzený dar a zároveň využíva svoje prirodzené schopnosti, ktorých darcom je tiež Boh, hoci patria človeku. Druhý vatikánsky koncil teda právom zdôrazňuje dôležitosť slobody v úkone viery. V ňom sa človek „úplne a slobodne oddáva Bohu“. Milosť teda neumenšuje slobodu človeka, ale jej dáva svoju pôvodnú dôstojnosť.

„Bohu, ktorý sa zjavuje, treba preukazovať „poslušnosť viery“, ktorou sa človek úplne a slobodne oddáva Bohu, podriadiac mu svoj rozum a vôľu a dobrovoľne prijíma jeho Zjavenie...“ (DV 5)

Angažovanosť celého bytia

Človek využíva svoju slobodnú vôľu tým, že spolupracuje s Božou milosťou a otvára sa Bohu, ktorý koná. Odpoveď zo strany človeka zasahuje celú ľudskú bytosť. Druhý vatikánsky koncil hovorí o úplnom a slobodnom oddaní sa Bohu. Prechádza takto od voluntaristického chápania viery ku koncepcii viac afektívnej (citovej) a osobnej (personalistickej). Emocionálny náboj je značne prítomný v spôsobe, akým koncil predstavuje Božie zjavenie a odpoveď človeka. *Boh vo svojej добрôte zjavuje seba samého... vo svojej láske sa pribovára ľuďom ako priateľom... Duch Svätý pobýňa srdce človeka a obracia ho k Bohu.* (porov. DV 2 a 5) Viera je takto globálnym úkonom človeka, ktorý túži a očakáva Slovo, aby cez neho mohol nadviazať spoločenstvo s Bohom, ktorý sa zjavuje, s privilegovaným priestorom pre celý rozmer ľudského života s jeho inteligenciou, vôľou, ale aj citmi.²⁰

Sloboda dieťaťa

Pri uvedomení si potreby slobodnej odpovede na Božie volanie v úkone viery si potrebujeme položiť jednu dôležitú otázku: Keďže viera je slobodnou odpoveďou človeka na Božie pozvanie, máme právo krstíť deti, ktoré ešte samé nemôžu zodpovedne vyjadriť svoj súhlas alebo nesúhlas pre prijatie krstu? Navyše máme právo katechizovať deti, ktoré nie sú pokrstené a nachádzajú sa v materskej škole, kde je súčasťou výchovného procesu aj náboženská výchova?

V dnešnej spoločnosti sa čoraz viac stretávame s dovoľávaním sa práva na slobodu. V tomto duchu sa môžu objaviť aj námietky voči krstu malých detí. Nech sa rozhodnú samé, keď budú väčšie. Je však veľa iných rozhodnutí, ktoré sú rodičia povinní urobiť ešte skôr než sa dieťa bude môcť samo rozhodnúť. Už samotný príchod dieťaťa na tento svet je doprevádzaný vôľou rodičov tento život darovať a prijať. Následne výber

²⁰ Porov. COUDREAU, F.: *La Foi s'enseigne-t-elle ?*, s. 52.

mena, reči, rôznych základných ľudských a kultúrnych návykov a pod. To všetko pomáha dieťaťu začleniť sa do sveta, do ktorého vstúpilo a v ktorom žijú jeho rodičia. Pred užívaním rozumu a osobným slobodným rozhodovaním sú to rodičia, ktorí rozhodujú za svoje dieťa a svojimi rozhodnutiami sú povinní pomáhať mu v pravom a naozajstnom rozvoji slobody.

Výchovou teda rodičia nenarúšajú slobodu dieťaťa, ale ju formujú. Ak je teda viera súčasťou života aspoň jedného z rodičov, je normálne, že chcú sprostredkovať tento vznešený dar účasti na Božom živote aj svojim deťom. Dar viery prijatý vo sviatosti krstu v ničom nenaruša slobodu dieťaťa, ale naopak, prináša mu milosť, ktorá vzbudzuje a napomáha rozvoj pravej slobody. Následná náboženská výchova vedie dieťa k vedomému a osobnému stretnutiu s Pánom. V krste sú to teda rodičia, ktorí vyjadrujú túžbu po krste ich dieťaťa a zároveň na seba berú povinnosť vychovávať ho vo viere. (porov. KKP 867-868) V tomto duchu by sme navyše mohli hovoriť o práve dieťaťa na Boží život, ktorý mu Boh túži komunikovať a na náboženskú výchovu, ktorá mu umožňuje stále viac spoznávať toho, ktorého život nesie v sebe od prijatia sv. krstu. Toto právo je uzákonené aj v Charte práv dieťaťa prijatej OSN v roku 1989: „*Dieťa nemôže byť zbavené práva na výchovu vo vlastnej kultúre a na vyznávanie a praktizovanie vlastného náboženstva.*“²¹

V prípade detí, ktoré sú nepokrstené a nachádzajú sa v katolíckej materskej škole, kde je náboženská výchova súčasťou celého výchovného procesu, sa môžeme opierať o rozhodnutie rodičov. Je dôležité, aby rodičia boli upozornení na náboženský rozmer výchovného procesu a aby s ním súhlasili. Následne Cirkev, prostredníctvom katechétov a učiteľov, má právo ponúkať dar viery a prebúdzať v srdci dieťaťa túžbu po Bohu, ktorá môže postupne privádzať dieťa k vedomému prijatiu tohto daru a ktorá môže byť zavŕšená prijatím sviatosti krstu. Táto výchova sa bude opierať o predchádzajúcu a sprevádzajúcu Božiu milosť, prostredníctvom ktorej si Boh tajomným spôsobom priťahuje dieťa, ponúka mu účasť na svojom živote. Takáto katechéza môže byť následne prostriedkom evanjelizácie samotných rodičov, ak im dieťa bude doma klásť rôzne otázky týkajúce sa viery, ktorými ich môže privádzať k premýšľaniu a možno následnému otvoreniu sa pre prijatie alebo oživenie viery. Rodičia si tu tiež musia dať pozor na to, aby svojimi negatívnymi prejavmi voči Bohu a viere nevyvolali v srdci dieťaťa vnútorný konflikt a napätie. „*Čomu uverit? Tomu, čo mi hovoria rodičia alebo tomu, čo sa mi hovorí v škôlke?*“ S rozhodnutím rodičov dať dieťa do katolíckej materskej školy by malo byť spojené aj rozhodnutie spolupracovať na náboženskej formácii ich dieťaťa, alebo jej aspoň neklásť vonkajšie prekážky.

²¹ <http://www.droitsenfant.com/convenf.htm>

3. Katechéza verná pedagogike viery

K tomu, aby katechéza bola verná pedagogike viery, potrebuje rešpektovať jej povahu (milosť), jej obsah (tajomstvo Božieho života) a následne spôsob jej rozvíjania (živá viera musí byť vyjadrená v poznávaní, slávení, živote a modlitbe). Základné princípy k jej realizácii nám predkladá *Všeobecné katechetické direktorium*:

„Katechéza, ktorá je pedagogikou viery nemôže zamieňať spásenosné Božie pôsobenie, ktoré je čistou milosťou, s pedagogickým pôsobením človeka, ale ani ich nestavia proti sebe a neoddeľuje. Je dialógom, ktorý Boh láskyplne vedie s každým človekom a ktorý sa stáva jeho inšpiráciou a normou.

Z toho vyplývajú presné ciele, podľa ktorých si volí metodické postupy:

- dať do pohybu postupnú a dôslednú syntézu úplného primknutia človeka k Bohu (fides qua) a obsahu kresťanského posolstva (fides quae);

- rozvinúť všetky rozmery viery, ktorými sa ona stáva poznanou, slávenou, žitou, modliacou sa;

- pobádať človeka odovzdať sa „celý Bohu“ rozumom, vôľou, srdcom, pamäťou;

- pomôcť človeku spoznať povolanie, ktoré má od Pána.“ (VDK 144)

„Pri jej realizácii sa katechéza riadi základným zákonom pre celú Cirkev: „byť verný Bohu a človeku v tom istom postoji lásky“. Pravá katechéza bude teda tá, ktorá pomáha prijímať Božie pôsobenie na celej formačnej ceste, vytvárajúc atmosféru počívania, vdakyvzdávania a modlitby a zároveň smeruje k slobodnej odpovedi ľudí, o ktorú sa usiluje aj aktívnou účasťou katechizovaných.“ (VDK 145)

Rešpektovať realitu a pôsobenie Božej milosti

Viera je v prvom rade Božou milosťou. Nikto teda, ani rodičia, ani katechéti, nemôže dieťaťu milosť darovať. Boh je však ten, ktorý túži po dieťati skôr, než prišlo na tento svet. Každé dieťa predchádza a sprevádza svojou milosťou a pozýva ho k účasti na svojom živote. Vo sviatosti krstu sa navyše dieťa stáva Božím adoptívnym dieťaťom. Boh mu takto dáva schopnosť odpovedať na jeho volanie a participovať na svojom živote. V tomto duchu hovorí *Catechesi tradendae* o *schopnosti veriť*, vliatej do srdca dieťaťa krstom a prítomnosťou Ducha Svätého. (porov. CT 19) Táto schopnosť však potrebuje byť rozvíjaná. Rozvíjanie Božej milosti v živote dieťaťa je zo strany rodičov iba *spoluprácou*, aj keď nesmierne dôležitou. Táto *nezamieňa spásenosné Božie pôsobenie, ktoré je čistou milosťou, s pedagogickým pôsobením človeka, ale ani ich nestavia proti sebe.* (VDK 144) Výsostné miesto teda patrí Bohu, ktorý milosť dáva a následne prichádza úloha rodičov, ktorí v prvom rade sami potrebujú žiť v Božej milosti a postupne svedectvom svojho života

a slovom potrebujú pripravovať svoje deti na jej prijatie. Tí, ktorým sú deti zverené, potrebujú v nich *živiť a zveľadľovať vieru, ako ju aj stále prebúdzat pomocou milosti a pripravovať úplné príľnutie k Ježišovi Kristovi*. (porov. CT 19)

Prvým predpokladom pre rozvíjanie viery je teda viera samotných rodičov alebo katechétov. Tí sa potrebujú stať *živým a poddajným nástrojom Duchu Svätého, neustále ho vzývať, byť s ním duchovne spojení a usilovať sa poznať jeho pravé vmuknutia*. (porov. CT 72) Je dôležité, aby si boli vedomí toho, že Duch Svätý je už prítomný v dieťati, len je potrebné správne ho priviesť k tomu, aby si to uvedomilo a otvorilo sa jeho pôsobeniu.

Úloha rodičov sa stáva úlohou sprostredkovateľov alebo lepšie povedané svedkov. Ako sme to už videli, Boh sa môže človeku zjaviť aj priamym spôsobom. V Dejinách spásy sa však najčastejšie zjavuje človeku a pozýva ho do spoločenstva s ním prostredníctvom svedkov, ktorí uverili a vydávajú o ňom svedectvo. V katechéze detí sa takto Boh chce dať spoznať deťom prostredníctvom života viery a svedectva ich rodičov alebo ďalších vychovávateľov. K tomu prichádza povzbudenie a výzva pápeža Jána Pavla II. v katechetickej exhortácii:

„Nemožno ani dost zdôrazniť kresťanským rodičom, aby nezanebali predčasnú iniciáciu, pri ktorej sa schopnosti dieťaťa zapájajú do životného vzťahu s Bohom.“ (CT 36)

Rozvíjať život viery

Postupne s prebúdzaním jednotlivých schopností dieťaťa potrebujú teda rodičia primeraným spôsobom predstavovať Toho, ktorý prebýva v jeho srdci. Okolo tretieho roka, ako sme to už mohli vidieť, je už dieťa schopné mnohých vecí tak v oblasti činnosti ako aj poznávania. Aj keď dieťa predškolského veku ešte nie je schopné úplnej a vedomej zodpovednosti vo všetkých oblastiach života, nemôžeme poprieť, že je schopné života s Bohom. Do tohto života však musí byť uvádzané za pomoci svojich rodičov a ďalších vychovávateľov, ktorí s deťmi prichádzajú do kontaktu. Z prirodzených schopností dieťaťa vidíme, že dieťa je pre život s Bohom vo viere otvorené v oveľa väčšej miere ako tomu bude v neskoršom veku.²²

Myslenie dieťaťa v tomto období nie je abstraktné ani kritické, ale konkrétne a intuitívne. Dieťa ešte nie je schopné analyzovať predkladané zjavené pravdy. Nemusí to však byť jeho handicap, ale naopak, určité výhoda, ktorá sa už neskôr v takejto podobe neobjaví. Dieťa nespo-

²² Podľa Kódexu kanonického práva sa čas rozumovej vyspelosti dieťaťa zvykne radiť okolo siedmeho roka života. Porov. KKP 97 §2. Nesmieme však zabúdať, že tento vek sa často spája so schopnosťou morálneho posudzovania a následne morálnej zodpovednosti dieťaťa. Neznamená to teda, že dieťa nie je schopné vedomého úkonu viery ešte pred dosiahnutím tohto veku.

chybňuje to, čo sa mu predkladá, ale všetko prijíma v absolútnej dôvere voči tým, ktorých si váži a miluje. Kladie množstvo existenčných otázok vo forme nekonečných „prečo“, ale tieto nie sú spochybňovaním predkladaných právd, ktoré sa objavia neskôr vo forme otázok charakterizovaných „ako“? Takto sú deti v tomto období, viac než to bude inokedy neskôr, pripravené prijímať zjavené pravdy, nielen svojím rozumom, ale predovšetkým svojím srdcom. Z toho dôvodu bude potrebné začať katechézu týchto detí predstavením jej „podstaty“ – Boha, ktorý dieťa miluje a túži po ňom. „*Bude to azda iba jednoduché poukázanie na nebeskébo Otca, dobrého a starostlivého, ku ktorému sa naučí obracať svoje srdce*“. (CT 36) Následné pravdy musia byť neustále prepojené s Tým, koho zjavujú. Dieťa má všetky predpoklady na to, aby si vytvorilo úprimný vzťah k Tomu, koho nevidí, ale o kom mu jeho rodičia a vychovávatelia hovoria s láskou.

Jeho odkázanosť na iných, ktorá je vedená túžbou po naplnení, sa stáva pripravenou pôdou pre čnosť *nádeje*, ktorá vedie dieťa k Bohu, ako jeho najväčšiemu dobru a šťastiu. Zo strany dospelých sa teda bude vyžadovať, aby pomáhali deťom rozvíjať ich túžbu po Bohu tým, že im budú hovoriť o reálnej túžbe Boha po nich samých a predstavovať Boha ako toho, ktorý je hodný našich túžob a našej lásky.

Dieťa túži po *láske* a je schopné s neuveriteľnou ľahkosťou lásku odovzdávať tým, ktorých si oblúbi. Nie je preň žiadnym problémom vytvárať si otvorený vzťah a milovať aj tých, ktorých nevidí, ale ktorí majú v jeho predstavách pozitívny obraz. Dôkazom toho môžu byť rozprávky, v ktorých sa dieťa veľmi ľahko stotožňuje so svojím hrdinom, dokáže sa hnevať na tých, ktorí mu ubližujú a tešiť sa z jeho úspechov. Dieťa tohto hrdinu skutočne miluje. Ak je mu teda obraz Boha predstavovaný podobným spôsobom, dieťa posilňované *teologálnou čnosťou lásky* bude milovať Boha celým svojím srdcom.

Rozvíjanie života viery sa následne musí prehlbovať v poznávaní toho, v ktorého uverili – obsah viery. Prameňom, z ktorého bude katechéza čerpať je Božie slovo, prostredníctvom ktorého nám Boh zjavuje seba samého. Odpoveď viery sa následne potrebuje prejavíť v osobnej modlitbe, kde dieťa vstupuje do tajomného spoločenstva so Živým Bohom, ale tiež má byť slávená v spoločenstve veriacich – v liturgii. Konečne život viery má dopad na celkové správanie dieťaťa, čo sa prejaví vo formovaní jeho svedomia, kde podstatou nebude vyhýbať sa hriechu, ale naplniť svoj život láskou k Bohu a vyhýbať sa tomu, čo túto lásku v nás ničí.

Nakoniec aj samotné metódy, ktoré katechéza používa, musia byť úmerné pedagogike vlastnej viere. Cieľom používanej metódy nesmie byť iba zaujatie detí alebo ich aktivita. Kvôli zlepšeniu vyučovacieho procesu sa v pedagogike začali využívať tzv. aktívne metódy. Opierali sa o prirodzené schopnosti dieťaťa a potrebu zapojiť do nadobúdania ve-

domostí nielen rozum, ale celé bytie dieťaťa. To, čo však môže byť účinné v profánnej pedagogike, nemusí byť vždy nevyhnutne účinné v katechéze. Samotný *Claparéd*, ktorý sa považuje za jedného z priekopníkov aktívnej pedagogiky, upozorňuje na nebezpečenstvo jej nesprávneho pochopenia. Aktívna pedagogika nespočíva podľa neho iba v neustálej činnosti dieťaťa, ale v zapojení celého jeho bytia k dosiahnutiu určitého cieľa. Takto katechéza môže byť rovnako aktívnou vtedy, keď deti v tichu premýšľajú nad predstaveným posolstvom, ako keď sa hrajú na naháňačku.²³ Na problém správneho používania metód v katechéze upozorňuje *Všeobecné direktórium* pre katechézu: „Ešte stále sa nevemije dostatočná pozornosť požiadavkám a originalite vlastnej viere a labko sa upadá do dualizmu „obsab – metóda“, pričom sa uberá jednému alebo drubému. (VDK 30) Správna metóda musí byť v službe sprostredkovania a prehľbovania viery. Mohli by sme povedať, že správna metóda je ako soľ, ktorej prítomnosť si človek ani neuvedomí, ale ak chýba, jedlo nemá chuť.

Z pohľadu na *duchovný potenciál dieťaťa* môžeme konštatovať, že dieťa v tomto období vlastní výnimočnú prirodzenú citlivosť na duchovno. Jeho úprimnosť, jednoduchosť, otvorenosť, odkázanosť na iných, láska... ho otvárajú pre vstúpenie do osobného vzťahu s milujúcim Bohom. Tento vzťah je možný vďaka milosti prijatej v krste. Skúmanie tohto *nadprirodzeného organizmu* a spôsobu jeho rozvíjania nás priviedlo k niekoľkým uzáverom: Už prirodzená disponovanosť dieťaťa môže byť chápaná ako výsledok pôsobenia milosti. Pri skúmaní *úkonu viery* sme zaznamenali významný posun v náuke Druhého vatikánskeho koncilu oproti Prvému. Z roviny viac racionálnej (rozum a vôľa), je tu úkon viery postavený do roviny bytostnej (celý človek, jeho rozum, vôľa, ale aj city). Pri *predmete viery* sme rovnako konštatovali posun od predkladateľných právd k Osobe živého Boha. Toto konštatovanie má hlboký význam pre samotnú katechézu, v ktorej nepôjde v prvom rade o predkladanie jednotlivých náboženských právd, ale o zjavenie Božieho života a o postupné uvádzanie dieťaťa do osobného vzťahu s ním.

²³ Samotná aktivita žiakov ešte nestačí na to, aby sa nejaká škola mohla nazývať „aktívnou“, kým slovo aktivita nebude mať svoj správny význam. Pre mnohých slovo „aktívny“ znamená ten, ktorý je neustále v pohybe, ktorý neustále niečo robí – kreslí, píše, alebo vykonáva nejakú činnosť namiesto toho, aby iba počúval. Niektorí správne odmietajú viacvýznamový termín „Arbeitschule“, školy práce, ktorá by nám mohla ponúkať falošnú predstavu školy, kde prevláda telesná práca. Človek si často myslí, že slovo „aktívny“ predstavuje toho, kto navonok niečo vykonáva a že následne aktívnosť je úmerná množstvu vonkajších vykonaných skutkov. Ja však tvrdím, že človek, ktorý premýšľa vo svojom kresle bez toho, aby sa pohol, môže byť oveľa aktívnejší ako ten, kto práve robí preklad z latinčiny. Porov. DURAND, S. M.: *Le Saint-Esprit et les méthodes actives*, in *Lumen vitae VIII* (1953), s. 85.

Zoznam použitej literatúry

- COUDREAU, F. : *La Foi s'enseigne-t-elle ?*, Le Centurion, Paris 1974, 125 s.
- DE L'ENFANT JESUS, M. E.: *Je veux voir Dieu*, Editions du Carmel, Venasque 1988, s. 464.
- DE LUBAC, H.: *La révélation divine*, Cerf, Paris 1983, s. 26-30.
- GÜNTHÖR, A.: *Morálna teológia II/a*, s. 69-70.
- GÜNTHÖR, A.: *Morálna teológia II/a*, SUCM, Rím 1990, s. 89.
- JAN OD KRIZA: *Výstup na boru Karmel*, Karmelitánske nakladateľstvá, Kostelní Vydří 1999, s. 108.
- JEAN DE LA CROIX: *Oeuvres spirituelles*, Seuil, Paris 1989, s. 737-739.
- JEAN PAUL II., *Les enfants au cœur de l'Eglise*, in *Documentation catholique* 2101 (1994), s. 804.
- LE DUC, N.: *La formation des enfants et la prière*, Le Micocoulier, Venasque 1983, s. 15-17.
- LUBIENSKA DE LENVAL, H.: *Le silence et l'ombre de la Parole*. Casterman, Paris 1965, s. 81-89.
- MARCHETTI, A.: *Kompendium duchovného života*, Barbara, Krakow 1996, s. 83.
- MONTESSORI, M.: *Autoeducazione*, Mediolan, Garzanti 1963, s. 308-313.
- MONTESSORI, M.: *L'enfant*. Desclée de Brouwer, Paris 1992, s. 193-200.
- MONTESSORI, M.: *Pédagogie scientifique*. Desclée de Brouwer, Paris 1973, s. 234-237.
- VON SPEYR, A.: *Boží dar*, in *Communio* 1 (1997), s. 65-66.